

Sandum Meieri

Undertegnede skrev for to år siden to nokså grundige artikler om Aamot Meieri i Vestbygda. Nå har jeg også gjennomgått det som fins av protokoller fra Sandum Meieri i Nordbygda. Mange av utviklingstrekkene på de to meieriene er nokså parallelle. Gjennomgangen av Sandum Meieri blir derfor ikke like grundig. Det blir å ta med noen hovedpunkter, samt noen anekdoter som det kan være artig å ta vare på. Se også Bygdeboka bind 4 fra side 269 til 298!

Det har vært 3 protokoller fra Sandumsmeieriet. Den første går fra stiftelsen i 1896 til 1915. Den andre går fra 1915 til 1938, og den tredje fra 1938 og fram til nedleggelsen. Den første og den siste er bevart og lagres nå i det historiske arkivet på biblioteket. Den siste er derimot foreløpig ikke kommet til rette.

Meieridriften.

Sandumsmeieriet ble stiftet i 1896 av bønder på Nitteberg, Løvstad, Rogstad, Sandum, Berg, Belstad og Torshov. Protokollen starter med: *«Aar 1896 den 20.de februar holtes et møde hos Torkild Trulsrud hvor samtlige undertegnede enedes om at opføre et ismeieri på Karl Løvstads eiendom Trulsrudløkken kaldet ved Kongsgroben, tegnet på aktier.»* Formål: *«ved foredling af aktieeiernes melk at søge å skaffe dem en tilfredsstillende pris for samme».*

Ved oppstarten var det 29 personer som tegnet aksjer. Antall aksjer skulle stå i forhold til antall kuer, og eierne hadde fra 1 til 14 kuer. Andelseierne hadde både rett og plikt til å levere mjølka si til meieriet. At det var et ismeieri, betyr at meieriets hovedoppgave var å samle inn og kjøle ned mjølka, for deretter å få den sendt til jernbanestasjonen på Kløfta og videre til Kristiania. Bøndene her i Gjerdrum hadde nemlig en stor fordel. Takket være jernbanen og den korte avstanden kunne de få omsatt mjølka i Kristiania som konsummjølk. De slapp dermed å gå vegen om smør og ost, som bønder lenger unna måtte. Dette ville gitt lavere pris og lønnsomhet. De første driftsårene ser det ut til at produsentprisene lå på ca.8,5 til 10,5 øre pr. liter.

Kontroll med daglig drift ble ivaretatt av et styre på 5 personer. Det ble også valgt en kasserer og en revisor. Til kassererens jobb hørte med jamne mellomrom med å reise til byen og hente mjølkeoppkjørene. For å dekke kostnadene med byturene mottok han en godtgjørelse på kr.6 pr. måned!

Meieriet hadde en ansatt meierske. Den første var Olava Haug. Hun tok imot mjølka i fastsatte tidsintervaller morra og kveld. Hun skulle først noenlunde kontrollere kvaliteten. Videre sørget hun for å kjøle mjølka ned, skumme den opp og slå den sammen i meieriets transportspann. Men hun laget også fløte og skummet mjølk, og av og til litt smør.

Transporten til Kløfta ble ordnet på anbud av folk fra kretsen. Rundt århundreskiftet lå anbudet for transport med hest på rundt 13-15 øre pr. spann. I år 1900 fikk f.eks. Ole Thorshaug anbudet for 14 øre pr. spann. Mjølka skulle være på Kløfta for å nå første jernbanetog. Men i 1910 var det ikke lenger noen som ville påta seg jobben til de priser meieriet tilbød. Fra nå av ei stund framover måtte alle medlemmene kjøre på omgang ut fra antall aksjer de hadde. Men i 1924 kjøpte Trygve Trulsrud lastebil, og fra nå av og fram til meieriet ble nedlagt i 1955 var det han som sto for transporten. På et tidspunkt - antakelig på 1930-tallet - gikk meieriet dessuten over til å transportere mjølka direkte til byen uten å gå vegen om omlasting til jernbane. I 1955 gikk leverandørene i meierikretsen over til direktelevering til Fellesmeieriet. Det var nå det ble bygget mjølkeramper ved de enkelte gårdstunene. (Se egen artikkel Vidar Hansen har skrevet om Trygve Trulsrud!)

Åar 1896 den 20 de Februar holdes et møde hos Forbild Trulsen ved samtlige underskrevne endtes om at opføre et Sa-Meieri paa Karl Løvstads eiendom Trulsenlektion kaldet ved Kongegroben tegnet paa Skeder.

Forsamlingen endtes om at begynde en Aktie foretog opbygning No efter senere opbygning. Arbeidet sættes igang snarest muligt, og derpaa vælges en komite bestående af fem 5 Mand til at foretage inkjøb af Materialer, og som saadanne vælges.

Jens Thorsgaard	med	18 st.
A. Sandum	—	18 —
L. Rogstad	—	18 —
K. Løvstad	—	17 —
K. Løvstad	—	10 st.

Overnævnte komite henryndigedes saaledes til at opføre pengeløst til næste aars under betingelse af at hver Aktie er garanteret i forhold til sine Aktier: Overnævnte skrives

bekræftes hermed ved mere ejendomme underskriver.

P. Mør	Torvald O. Løvstad	6	Kuor
	Karl A. Løvstad	7	—
Karl Thorsgaard	V. Løvstad	6	—
Lito. Niels	—	5	Fluor
A. Thorsgaard	Martha H. Nittberg	5	Fluor
D. Thorsgaard	H. A. Løvstad	8	Fluor
Løvstad	M. Løvstad	5	Fluor
A. Thorsgaard	O. Løvstad	8	—
H. L. Rogstad	—	14	—
Kristian Laurits Rogstad	—	8	—
Torkild Trulsen	—	3.2	—
Lauris Sandum	—	8	5-13 Batten
Anton Sandum	—	9	—
Kristian Hans L. Sandum	—	3	—
Kristian R. Sandum	—	3.2	—
Kristian L. Sandum	—	2	—
Nils L. Sandum	—	6	—
H. Thorsgaard	—	9	—
Kristian L. Sandum	—	5	10-11 Fluor
Amund Sandum	—	1	10-11 Fluor
Hans Jensen Thorsgaard	—	11	—
Ole Thorsgaard	—	1	—

125

102

Herman Hansen Thorsgaard	7.5	Kuor
Lars Thorsgaard	6	—
Ole Hansen Thorsgaard	1	—
Karl Thorsgaard	11	—
Lars Thorsgaard	5	16.6
Karl H. Thorsgaard	5	Kuor
Hans Thorsgaard	14	Kuor

165 + 20 = 185.00

Rigtig afskrift hermed

H. Thorsgaard, Sandum, L. Rogstad, Thorsgaard

De tre første sidene i styreprotokollen

Protokollen fra de første åra gir lite opplysninger om hvor mye mjølk som ble levert til meieriet. Men da meieriet i 1910 meldte seg inn i Kristiania Melkeforsyning, ble de stipulerte leveransene oppgitt å være 170.000 liter i året.

Protokollen fra kriseåra på 1920- og starten av 1930-tallet mangler. Men vi veit at i denne perioden var det nærmest kollaps i mjølkemarkedet i Oslo, noe som skulle føre til opprettelsen av mjølkesentralen. De dårlige konjunktorene har sikkert også rammet produsentene ved Sandumsmeieriet. Mot slutten av 1930-tallet var forholdene i ferd med å normalisere seg. Når vi igjen får opplysninger fra styreprotokollen, oppgis mjølkeprisen til leverandør i 1937 å være 18 øre pr. liter. Men så kommer krigen, og nå stiger prisene. I 1944 har den nesten doblet seg til 33 øre pr. liter. Protokollen forteller ikke hvor stor produksjonen ved meieriet var under krigen. Men ved Aamotmeieriet gikk den ned, og det skjedde antakelig også på Sandum.

Toppåret når det gjelder leveranser ble 1950 da det ble innveid 378.187 liter mjølk ved Sandumsmeieriet. Produsentprisen var nå blitt 45 øre pr. liter. At leveransen nå begynte å gå nedover,

kan være fordi en allerede utover på midten av 1950-tallet begynte å merke endringer i landbruket, med nedlegging av småbruk, mer spesialisering og mekanisering, og færre husdyr.

Driften ble nedlagt i 1955, men sjølve meieribygget ble ikke solgt før i 1960. Bygg og tomt ble da solgt til Georg Våler fra Kløfta for 30.000 kroner. Dette medførte at andelseierne etterpå fikk utbetalt 167 kr. pr. andel.

Som ved de andre meieriene i bygda ble det, antakelig en gang rundt 1930, etablert et innkjøpslag med base på meieriet. Trygve Trulsrud foresto transporten. I 1939 transporterte han f.eks. kraftfor fra byen for 80 øre pr. 100 kilo, og kunstgjødsel for 60 øre pr. 100 kilo. Innkjøpslaget besto også etter at meieriet ble nedlagt. Laget var i virksomhet helt fram til 1967, som er samme år som Gjerdrum Innkjøpslag ble etablert.

Sandumsgårdene fotografert av Widerøe i 1949. Meieriet syns oppe til venstre.

Landhandel.

Allerede i 1899 ble det gjort vedtak om «*at sette istand lokaler til handelsbekvemmeligheter af den nordre del af meieribygningen i anden etage for at leie bort til en landhandler*». Fra samme år og stort sett hele tida fram til nedleggelsen, var det derfor landhandel på Sandumsmeieriet. Den første landhandleren var M. Melby, som fikk en leiekontrakt der han betalte meieriet 250 kroner året i husleie.

Neste landhandler var fra 1901 Karl A. Ramnes. Det står at han leide butikken, lagerrom, 1 værelse, ½ kjøkken, andel i klesrom, samt to pakkboder, stall og vognskur for 300 kroner året. På denne tida bodde også meiersken på meieriet, og Ramnes delte nok kjøkkenet med henne. Nå ble også postombæring organisert via meieri og landhandel. For et årlig bidrag til herredskassa på kr.10, ble det organisert slik at post til kretsen ble fraktet fra landhandelen på Gjerimeieriet til Sandumsmeieriet.

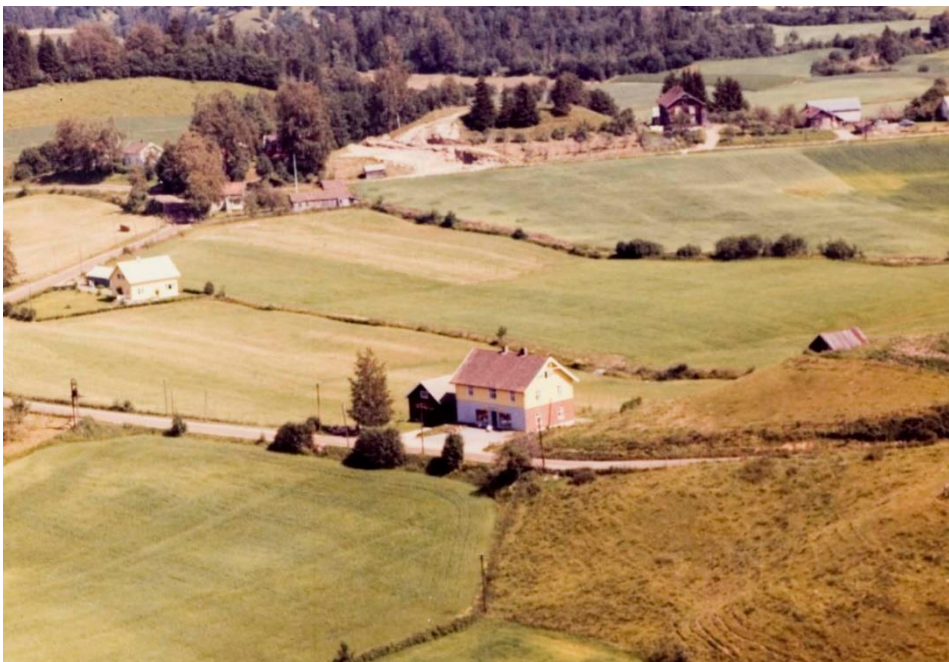
I 1902 ble det ansatt ny meierske, Dorte Ødegaard. Fra 1903 overtok Dorte også landhandelen sammen med Berit Ødegaard, som sannsynligvis var en søster. I 1904 ble det installert telefon i butikk og meieri, og i 1911, da Gjermå e-verk blir etablert, ble det tegnet strømbonnement på 3 lyspærer.

Det ser ut til at Dorte har hatt landhandelen helt fram til 1914 da det kom en ny handelsmann med navn Edvard Kirkeby. Han ble bare ett år, for i 1915 overtok Hans Rolstad.

Vi kommer nå inn i perioden der vi mangler kilder på hvem som drev butikken. Men i 1938, der det igjen fins dokumentasjon, var det kjøpmann Noraker som sto bak disken. Noraker var ikke bare handelsmann. Han drev også med pelsdyr og hadde revegård på Sandum i retning gravhaugene på Torshov. Her oppsto det et problem. Styret skriver i referat fra møte 23.12.1940: «Bestemte å sende en skrivelse til kjøbmand Noraker, idet at interessenterne ved meieriet finder det uforsvarligt for meieriets drift at han modtager og tilbereder revefor i og ved meieriets anlegg.» Det står også: «Hvis skrivelsen ikke blir tatt til følge, slik at rengjøringen ikke er utført inden 1. januar 1941, blir mer effektive forholdsregler at tage.» Det gikk nok ikke slik at Noraker innrettet seg etter styrets anvisning. I meieriets generalforsamling i mars 1941, blir han oppsagt til fraflytting innen 1. mai. Det hører ellers med til historien at Noraker seinere flyttet til Lillestrøm og etablerte buntmakerforretning i Storgata.

Landhandelen gikk nå over til Gunnar Huser. Det beskrives at han leide butikk og kontor i 1. etasje, 3 rom i 2.etg, klesrom og tørkerom i 3. etg., samt kjellerrom og pakkbod for 720 kroner året. Det beskrives altså nå en 3. etasje. Jeg har spurt lokale folk i grenda om meieriet kan ha blitt ombygget på 1920/-30-tallet, men ingen har hittil kunnet bekrefte dette.

Til slutt overtok Magnus Røtterud fra Algarheim som landhandler fra 1947. Røtterud drev landhandelen helt fram til 1956, til etter at meieriet var nedlagt. Det var for øvrig mens Røtterud hadde landhandelen at det kom opp en konkurrent i nabolaget da Trygve Trulsrud også etablerte handel.

Sandumsmeieriet 1964. Merk butikkvinduen!

Hygiene.

Som på de øvrige meieriene i bygda, slet man innimellom også på Sandumsmeieriet med å oppfylle myndighetenes hygienekrav. Første gang hygienen omtales er i 1900 da det vedtas å opprette en komite som skal ha befaring i alle fjøs i kretsen for å kontrollere reinsligheten. I 1905 kjøpes det inn prøveflasker for å kunne sende mjølkeprøver til Statens Melkekontrollanstalt.

I 1909 leser vi at Kristiania Sundhetskommisjon har kontrollert mjølka og kommet til at den er urein. Umiddelbar aksjon blir nødvendig. Det besluttes å kjøpe inn «melkerenser» (en slags sil) til alle fjøs.

I 1938 er kravene skjerpet. Oslo Helseråd har hatt kontroll og påpeker bl.a. at mottakelses-, avkjølings-, og vaskerom mangler effektiv avkjøling. Det kritiseres at mottakelseskaret er ufortinnet og stygt. Meieriet mangler protokoll for innføring av reduktaseprøver (den tids måte å teste bakteriemengden på). Endelig påpekes at meieriet mangler dampkjel. Styret vedtar å rette manglene umiddelbart, men søker om å få slippe å kjøpe dampkjel. Men det nytter sjølsagt ikke!

I 1940 – under krigen – bryter det ut munn og klovsyke i Norge. Myndighetene kommer med mange pålegg som skal hindre spredning, og tiltakene gjør at meieriet må leie inn ekstrahjelp. Men de strenge tiltakene hjalp, og myndighetenes krav hindret faktisk spredningen av den svært farlige sykdommen.

I 1948 blir det vedtatt at morgenmålet av mjølk skal med på samme dags mjølketransport til byen. Dette er fordi helserådet ikke er fornøyd med kvaliteten. Helserådet mener hovedårsaken til kvalitetsproblemene er at mjølka oppbevares et døgn på meieriet før den sendes til byen. Morgenmjølka skal følgelig leveres mellom kl. 07.30 og 08.15, slik at lastebilen kan dra til byen klokka 09.00.

Den siste hygieneinnskjerpingen kommer i 1955. Men siden planene om nedleggelse og direktelevering av mjølk nå diskuteres, slipper meieriet unna disse siste kravene.

Is.

Is ble brukt til kjøling av mjølka i meieriets kjølekummer. Isen ble skåret på elva på ettervinteren; gjerne i mars. Skjærearbeidet ble satt bort på anbud. I 1901 fikk f.eks. Laurits Østengen og Lars Blaandet anbudet «for 5 øre pr. is». Arbeidet besto i å skjære ut isblokkene, trekke dem opp av råka, stable dem opp og deretter pakke dem midlertidig ned. Uten at det er direkte nevnt, må vi anta at kjøring av isen med hest og slede fram til ishuset ved meieriet ble gjort på dugnad av eierne. På meieriet ble isen pakket ned i sagflis i et eget ishús. Så fort mildværet kom om våren ville flisa bli fuktig, og fuktigheten ville trekke ut til reisverk og vegger i ishuset. Slike hus hadde derfor kort levetid og måtte stadig repareres. Dette finner vi mange saker om i meieriprotokollene.

Protokollen gir oss faktisk en ide om hvilke mengder is som skulle til. I 1914 ble det tatt opp 1000 is fra elva. Men vinteren 1914-15 ble det likevel for lite is, og meieriet måtte bruke snø til kjøling. Derfor ble det besluttet at i 1915 skulle det skjæres hele 1800 is. Men hvor stor er enheten èn is? Tom Christophersen skriver i bind 4 i bygdeboka at hver isblokk på Hønsimeieriet skulle være på 160 kilo. Dette er kanskje i drøyeste laget? Men om vi antar at hver blokk var på 50*50*40 cm, ville den utgjøre 100 liter, eller litt mindre i kilo. I så fall må det bety at vinteren 1915 skulle altså 150-160 tonn is fraktes de ca. 1,5 kilometerne fra elva og opp til meieriet. Hvis hver hest dro 500 kilo, blir dette 300 vendinger. Oi, oi, oi, for en jobb!

Transport av is fra Nitelva ca. 1940. Illustrasjonsbilde fra Akershusmuseets samling.

En godt likt meierske.

I de første driftsåra virker det som at det var svært vanskelig å få ansatt meierske som ble i stillingen mer enn et eller to år. Om det var lønn, boforhold, eller hva som var årsaken, vites ikke.

I 1943 mottok styret oppsigelse fra meierske Sofie Kjos. Det er ikke godt å si når hun ble ansatt, men hun hadde jobbet ved meieriet i minst 6 år, og antakelig adskillig lenger. På slutten hadde hun hatt ei månedslønn på 200 kroner pluss bolig. Men nå gjør styret dette vedtaket: *«Der besluttes å holde en avslutningsfest for frk. Sofie Kjos. Der besluttes å utbetale til frk. Kjos et pengebeløp stort kr.300 som gratiale for lang og pliktoppfyllende tjeneste.»* Like etterpå er det generalforsamling, og denne vedtar at 300 kroner er ikke nok. Hun skal ha 400 kroner til avskjed! Åpenbart har meierieierne vært svært godt fornøyd med Sofie Kjos.

Men det er heller ikke lett å skulle overta etter en slik person. Det ansettes en meierske som heter Inga Waal. Leverandørene er misfornøyde med henne, og hun måles nok opp mot Sofie Kjos. Først får hun en muntlig irettesettelse, og deretter en skriftlig refs fra styret. I januar 1949 blir Inga Waal oppsagt med henvisning til at det *«til stadighet kommer klage over Dem fra så å si alle leverandørene»*. Men da går saken til fagforeningen Norske meierifolks landsforening, som vil ha oppsigelsen trukket tilbake. I første omgang vil ikke styret det. Men i mars holdes det et møte mellom styret, lensmann Bruun og generalsekretær Wiken i fagforeninga. Resultatet blir at først trekker styret tilbake oppsigelsen. Deretter leverer Inga Waal inn oppsigelse, fordi hun har fått ny stilling et annet sted. Oppsigelsen godtas.

Åmot september 2018

Tor Laache